

Evharistija, srce Cerkve

Zdi se mi, da se mesto kristjana, njegov lastni obstoj, obstoj Cerkve, človeštva in vsega vesolja umešča znotraj evharistije. Vsi zakramenti, prav tako pa Sveto pismo, ki je v bistvu tudi samo na sebi zakrament - obstaja namreč zakramentalni vidik Božje besede in mislim, da lahko ravno skozi vidik zakramentalnosti Božje besede bolje razumemo skrivnost reforme v zgodovini Cerkve - vsi zakramenti in Sveto pismo samo predstavljajo vidike globalne zakramentalnosti Cerkve, Cerkve kot zakramenta Križanega in Vstalega. Vendar pa je srce, ognjišče in sonce te zakramentalnosti evharistija. Lahko bi rekli, da evharistija dela Cerkev. Evharistija je tista, ki iz nje dela Kristusovo telo, iz katerega izvirata življenjska in vstajenjska moč, pri čemer se moramo povzpeti nad vse sociološke omejitve, zaradi katerih včasih trpimo. Evharistija ni zakrament v Cerкви (razdelitev na sedem zakramentov je latinskega izvora in je relativno pozna). Lahko bi rekli, da je evharistija zakrament Cerkve same, da je njen sestavni del. Obstaja torej posrečena dvosmernost, ko lahko rečemo, da Cerkev dela evharistijo in evharistija dela Cerkev.

Pavlov izraz "Kristusovo telo" lahko razumemo le v evharistični izkušnji - predvsem v evharistični izkušnji prvih kristjanov. No, vezavne Cerkve, še posebno tiste, katerih izvor sega v Pavlov čas, so istovetile evharistični zbor in Cerkev. Obe besedi sta v bistvu zamenljivi. Ko Pavel uporabi besedo "zbrati se" ali "zbrati se na enem mestu" ali ko reče "Gospodova večerja", "Cerkev" ali "Božja Cerkev, ki je tu ali tam", vselej misli na evharistični zbor.

Te obširne teme se bom zato skušal lotiti s treh zornih kotov. Najprej bom govoril o

Cerкви v evharistiji, nato o evharistiji v Svetem Duhu. Če uporabim žargon, bom govoril o evharistični epiklezi in paruziji. Epikleza pomeni prošnja, molitev, s katero prosimo ali, natančneje, s katero duhovnik v imenu vseh prosi Očeta, naj pošlje Svetega Duha, da kruh in vino pridruži Kristusovemu telesu in krvi ter nas preko njiju vse pridruži Kristusovemu telesu. Na koncu bom izpostavil nekaj posledic na področju cerkvenega nauka in duhovnosti.

I. Cerkev v evharistiji

Vstopiti v Cerkev - evharistijo pomeni vstopiti v trojno udeležbo, trojno in edino: kristifikacijo, pnevmatizacijo (izraz, ki preprosto izhaja iz besede, ki v grščini pomeni duh, *pneuma*, Sveti Duh) in v udeležbo trinitarične eksistencialitete, v trinitarično ljubezen.

Kristifikacija

Vse pripovedi o zadnji večerji se stikajo v eni točki: ko Jezus razlaga pomen tega zadnjega obeda, kruh in vino istoveti s svojim telesom in krvjo, kar obenem neločljivo povezuje z neko drugo stvarnostjo. Pravi, da "je za ali namesto množice, za ali namesto vas. Za ali namesto ... daruje samega sebe. Evharistija velikega četrtka je že veliki petek in velika noč. Ne moremo jih ločevati, ker obstaja popolna kontinuiteta in prav v tem je skrivnost žrtve.

Žrtev še zdaleč ne pomeni, da je Oče potreboval Kristusovo trpljenje, da bi z njim pomiril svojo jezo. Žrtev pomeni, da Kristus vse vzame nase, da to podari Očetu in vse po-sveti, "naredi sakralno" (*sacri-fier*), naredi sveto,¹ s tem pa vse posveti. Žrtev je

v tem pomenu žrtev posvetitve, žrtev ponovne združitve.

Za istovetenje Kristusa in "množice" imamo dvojno izročilo: po eni strani govorimo o Božjem služabniku, po drugi pa o Sinu človekovem.

V prvi vrsti svetopisemsko izročilo govori o trpečem služabniku, ki nase vzame grehe množice. O njem so za moj občutek eksegeti govorili preveč sumarno, in sicer so govorili o korporativnem značaju Božjega ljudstva. Bolj gre za vključujoč in občestveni značaj. Pavel to dobro izrazi: "Mar blagoslovljeni kelih, ki ga blagoslovljamo, ni udeležba pri Kristusovi krvi? Mar kruh, ki ga lomimo, ni udeležba pri Kristusovem telesu?" Udeležba v Kristusu je s tem torej udeležba vseh ljudi. Pavel nadaljuje: "Ker je en kruh, smo mi, ki nas je veliko, eno telo, ker smo vsi deležni enega kruha."

Prvotne liturgične himne in najstarejše evharistične molitve vselej omenjajo Božjega služabnika kot trpečega služabnika, se pravi križanega Kristusa, ki obsega vso množico. Takšno je tudi izročilo o Sinu človekovem. Še posebno v Janezovem evangeliju podoba Sina človekovega ne pomeni le, da je Kristus pravi človek. Podoba Sina človekovega vsebuje noto veličastva, evharistično noto nebeškega človeka, ki ga omenja predvsem Danielova knjiga. Tudi tu gre za vključujoč značaj občestva svetnikov - Božjega ljudstva.

Šesto poglavje Janezovega evangelija nedvomno govori o evharistiji in v njem prevladuje podoba Sina človekovega, ki daje hrano, ki "ostane za večno življenje". Govori o resničnem kruhu kot podobni mane, ki jo omenja tudi sveti Pavel. Vendar pa resnični kruh, ki je prišel iz nebes, ni nič drugega kot Sin človekov.

Evharistija je, pravi, uživanje mesa Sina človekovega: "Če ne jeste mesa Sina človekovega in ne pijete njegove krvi, nimate življenja v sebi." In Kristus pojasni, da kot tak

vključuje množico: "Kdor je moje meso in pije mojo kri, ostaja v meni in jaz v njem." Obe tradiciji se očitno zblížata v evharistiji. Množica postane eno in Kristus vzame nase vso zedinjeno množico.

Cerkveni očetje so ta integrativni in zedinjevalni pristop komentirali zelo realistično. Pravijo, da so verniki pridruženi Kristusu, da so sokrvni Kristusu - to so Pavlovi izrazi. Pavel je bil primoran najti nove skovanke s predpono *sun*, ki pomeni "so" (so-telesni, so-krvni; ena sama rastlina *sun-phytos*). Vsi ti pridevniki izražajo zelo stvarno integracijo. Gre za temo "edinega človeka" v množstvu oseb, ki jo pogosto najdemo pri cerkvenih očetih.

"Edinega človeka" zasledimo že v Genezi, v simbolični pripovedi, v kateri Adam, ko vidi Evo, reče: "To je končno kost iz mojih kosti in meso iz mojega mesa." Pri tem ne gre le za skrivnost moškega in ženskega spola, temveč tudi za skrivnost ednine in množine. "Edini človek" je bil - in je neprenehoma - na neki način zlomljen zaradi nas. Zlomljen zaradi našega greha, smrti, sovraštva, nerazumevanja. In ta "edini človek" je na neki način z učlovečenjem in vstajenjem poustvarjen v Kristusu.

Jezus nima človeškega jaza, se pravi jaza, ki bi bil bolj ali manj "egolatričen". Jaz, subjekt Jezusove zelo konkretne človeškosti, je sama oseba Sina človekovega. Je "eden od svete Trojice". Tako Kristus ni od ničesar in od nikogar ločen. Združen je z Očetom in Duhom, obenem pa je na enak način združen z nami vsemi. Kalcedonska veroizpoved dobro izraža prav ta čudež, da je Kristus "isti, popoln v božanstvu in popoln v človečnosti, resnično Bog in resnično človek [...], enakega bstva z Očetom po božanstvu in enakega bstva z nami po človečnosti".

Kristusova, z ognjem božanske narave prežeta človečnost je popolnoma vključujoča. "V Kristusu telesno biva vsa polnost božans-

tva”, pravi sveti Pavel. Lahko bi rekli, da v njem biva tudi vsa polnost in nepolnost človeštva. Najvišji izraz vključitve človeštva najdemo v skrivnosti križa, v katerem Kristus nase vzame vso našo tesnobo, vse dvome, vse naše upiranje, ločitev, vse krike zgodovinskega Joba z besedami: “Moj Bog, moj Bog, zakaj si me zapustil?” Kot bi se za trenutek med Boga in Boga postavile vse tegobe človeštva. Ker pa se med Boga in Boga, med Očeta in negovega učlovečenega Sina, ne more postaviti nič, se vse preobrne. Na tem mestu je žrtvovanje dopolnjeno in šele zdaj se resnično spusti ogenj Duha, da napolni brezno, ki je bilo brezno pekla.

Z vnebohodom se po križu poveličano človeštvo, iz našega mesa in iz mesa vse zemlje stkano človeštvo, z vsemi svojimi ranami znajde v samem srcu Svete Trojice. In skozi te svetleče rane k nam odslej prihaja življenje.

Zatem nastopijo binkošti, dogodek, ki se bo dopolnil šele s paruzijo. Izzvana in izzivajoča človečnost, z ognjem svetega Duha napolnjeno telo, človečnost, ki vse dela sveto, ki iz sveta naredi zakrament, k nam prihaja v evharistiji. Eden od cerkvenih očetov je dejal, da “nas evharistija priključuje Kristusovem telesu”. Pri tem telo seveda pomeni Kristusovo človečnost. Očetje pravijo, da je s tem vsak, ki prejme obhajilo, deležen božan-

*Učenca prepoznata Kristusa po lomljenju kruha (Lk 24,13-35).
Detajl iz tabernaklja, foto: Janez Oblonšek.*

ske narave, če uporabimo izraz iz D drugega Petrovega pisma. Maksim Spoznavalec je tako lahko zapisal:

Evharistija preoblikuje sama v sebi, zato se vernike lahko imenuje bogovi, ker jih celotni Bog v celoti napolnjuje.

Pnevmatizacija

Kristifikacija torej, a tudi pnevmatizacija. Pavel pravi, da je Kristusovo telo *soma pneumatikon*, se pravi z življenjsko močjo svetega Duha nasičeno telo; duhovno telo torej. Pri tem besede "duhovno" ne smemo razumeti v banalnem smislu kot nasprotje materije. Sveti Duh je poživljajoči dih, ki poživlja oboje, telo in dušo, saj poživlja materijo samo. Kristusovo "pnevmatično" telo je kraj nenehnih binkosti. Pomislite na vlogo Duha v poslovnem govoru Janezovega evangelija, govoru, ki ga potrjuje in razvija evharistična izkušnja Cerkve. Duh je Tolažnik, ki je poslan za obdobje med vidnim Kristusovim odhodom - odsotnost, ki postane prisotnost, vendar ravno v Duhu - in Drugim prihodom. Dokler ne pride, reče sveti Pavel, ko govorijo o evharistiji.

Ves ta čas je Duh tisti, ki Cerkev spominja na to, kar je Kristus rekel, storil, vse, kar je bil - in kar ostaja v večni sedanosti Trojice. Prav tako je Duh tisti, ki bo oznanil prihodnje stvari, Duh prerokbe. Duh priklič Kristusa, priklič v najmočnejšem pomenu besede: ponavzoči Kristusa Cerkvi in s tem naznanja poslednje stvari, saj Kristus ni le tisti, ki je prišel, temveč tudi ta, ki pride, ki vse dopolni. Nikdar ne smemo pozabiti, da vsa kristologija, še posebno Lukova - in na splošno vsa patristična kristologija - sloni na svetem Duhu.

V Novi zavezi Kristus obstaja le v Duhu. Duh omogoči učlovečenje Besede. Duh postavi preroško maziljenje učlovečene besede. To so tudi prve v javnosti izrečene Kristusove besede: "Duh Gospodov je nad menoj."

V Duhu poskakuje do sreče in blagoslovi Očeta. Vidimo, da se je Nietzsche zmotil, ko je dejal, da je Jezus prezgodaj umrl in da se ga zato niso nikdar videli smejeti. V evangeliju poskakuje od veselja pod vplivom svetega Duha. V Duhu dela čudeže, ki so včasih oznanila, včasih pa predokus Božjega kraljestva. V Duhu je obujen. Evharistični zbor je torej karizmatični zbor, zbor v Duhu.

Pavel pravi, da se karizmatični značaj Cerkve kaže prav v evharističnem zboru. Dovolj je, če preberemo prvo pismo Korinčanom od 10. do 14 poglavja. Apostol nas na dolgo pouči o karizmatičnem življenju, ki pa je predstavljeno izključno v kontekstu evharističnega zbora. Karizmatično življenje je del evharistije in evharistija je *par excellence* karizmatična. "Stori, da bomo vsi, ki smo deležni istega kruha in istega keliha, združeni v istem Duhu", pravi velika prošnja ene od liturgij krščanskega Vzhoda, liturgija svetega Bazilija. Kajti največji dar je Ljubezen. Zato smo preko kristifikacije in pnevmatizacije deležni trinitarične ljubezni.

Udeležba pri trinitarni ljubezni

Duh nas vodi k Sinu in Sin nas dvigne v Očetovo naročje. Evharistija je torej teocentrično gibanje po Duhu v Sinu k Očetu. Liturgija je obred češčenja, pri katerem človek izstopi iz svojega narcisizma in svoj pogled in svoje srce usmeri ("kvišku srca") k sijaju svetosti, k Božjemu sijaju. Evharistija preprosto pomeni hvala. Še danes se v grškem jeziku hvala reče *euharisto*. V tem dejanju zahvale pride do srečanja in v srečanju do udeležbe. V tem je temeljni značaj trinitarične skrivnosti, ki je poistovetenje bitja z ljubeznijo. Človek je bil ustvarjen po Božji podobi, poklican je k podobnosti. Vso njegovo usodo bo krojilo tipanje od podobe do podobnosti. Človek v sebi nosi dinamičnost podobe, ki ga lahko usmeri h kontingentnim objektom. V tem primeru se pojavijo "strasti", kot

jih imenujejo asketi in ki so samo druge oblike malikovanja. Če pa dinamika podobe počasi teži k svojemu vzoru, potem podoba postane podobna. Gre torej za premik od prejetje evharistije k ponotranjeni evharistiji, k evharistiji, ki je postala človek; ne človek, ki samo prejema evharistijo, temveč ki postane evharistični človek, ki je torej oseba v občestvu, sposobna blagosloviti vsa bitja, vse stvari, življenje in smrt.

Učlovečenje je ponovno obnovilo človeško enotnost. Človeštvo je postalo Kristusovo telo, če to ve ali ne. Cerkev kot *pars pro toto*, kot del celote je kraj, kjer določeno število ljudi poje hvalo, se zahvaljuje, "obhaja" za vse ljudi. Je kraj, kjer se del človeštva zaveda svoje trinitarične eksistencialitete. To je trenutek, v katerem se ljudje odkrivajo in medsebojno priznavajo kot del Kristusovega telesa in torej del drug drugega. Občestvo svetih stvari (ki niso stvari, temveč Nekogaršnja navzočnost in življenje) in občestvo svetnikov se poistovetita. Tako grščina kot latinščina imata en sam izraz: *communio sanctorum*. *Sanctorum* je lahko srednjega spola in pomeni občestvo svetih darov, spremenjenega kruha in vina, je pa tudi občestvo svetnikov. Eno ne more brez drugega.

Atanazij Aleksandrijski je v svojem premišljevanju o Trojici dejal: "Vsi smo medsebojno del drug drugega, ker smo vsi isti in skupaj." V tem je tudi pomen pozdrava miru. V vzhodnih liturgijah si ob pozdravu miru rečemo: "V istem Duhu izpovedujemo Očeta in Sina in Svetega Duha, eno in nerazdeljivo Trojico". Da bi mogli izpovedati Trojico, je potrebna trinitarična razpoložljivost. Da se lahko evharistija sploh zgodi, moramo biti razpoložljivi za Ljubezen. Evharistija je v prvi vrsti zakrament zbora, ki se s pozdravom miru pripravi, da v trenutku obhajila vstopi v polnost svete Trojice. Seveda ta edinost obstaja izključno v nezmanjšanosti raznolikosti obrazov, v nezmanjšanosti raznolikosti oseb. V Kristusu smo

eno bitje, eno življenje, eno telo. Sodobni pisatelj Jean Caryl je dejal: "Živel bom ljubezen drugih." A Kristus je tudi obličje, obrnjeno k vsakemu človeškemu obličju. Božje obličje zbudi človeškega. Bog, ki je postal človek, človeku omogoča, da se v Bogu spozna. Ko so ob binkošti vsi zbrani v Kristusovi edinosti, se zublji svetega Duha ločijo po eden za vsakega. En zubelj razsvetljuje vsakogar v tistem, kar je v njem najbolj edinstvenega, ter mu odpira neskončni prostor njegove ustvarjalne svobode. Oseba je torej poklicana, da na edinstven način, v občestvu z vsemi ostalimi, sprejme to prenovljeno, poživiljeno in v Kristusu zedinjeno človeštvo. Zavedanje sebe tako postane zavedanje občestva. Veliki bizantinski mistik Nikolaj Kabasilas je rekel, da od učlovečenja naprej zavedanje sebe nujno poteka preko zavedanja Kristusa, saj je Kristus postal naš alter ego. Sebe se lahko torej zavedam le preko njega in s tem preko vseh. To je tro-edina skrivnost božjega življenja, ki postane skrivnost, ponujena človeškemu življenju. In ne le ponujena, dana, resnično darovana s krstom in evharistijo. Doumevati jo moramo počasi, skozi vse življenje. "Da bi bili eno, kakor sva midva eno", reče Jezus svojemu Očetu. Cerkev to Kristusovo duhovniško molitev živi v evharistiji.

Človek je ustvarjen po podobi troedinega Boga. Cerkev-občestvo je vanj zapisana kot poslednja resnica. Vsi ljudje so poklicani, da se zberejo okrog enega samega edinstvenega keliha, da se dvignejo na raven Božjega srca in sodelujejo pri pred-mesijanskem obedu ter postanejo en sam tempelj-jagnje.

II. Epikleza in paruzija

Prišel sem do druge točke svojega razmišljanja, ki sem ga malce pedantno naslovil epikleza in paruzija. Rad bi spregovoril o čudežu evharistije, spomnil na odnos med časom in kraljestvom, ki nam ga evharistija ponuja, in nekaj besed podrobneje namenil epiklezi.

Cerkveni očetje ne skušajo razlagati evharistije. Postavijo enačbo: kruh = telo, vino = Kristusova kri. Včasih bodo rekli, da se kruh spremeni v telo in vino v kri. Najdemo tudi nekaj izrazov z besedo simbol, vendar v resnično močnem pomenu besede, kjer je simbolizirano navzoče v tem, kar simbolizira. Ker pa bi ta izraz lahko imel dvomljiv pomen, so ga hitro opustili. Ko očetje rečejo kruh = telo in vino = kri, se vselej navezujejo na Kristusovo pnevmatizirano človečnost, na njegovo križano in v Duhu spremenjeno telo. Čudež evharistije je takojšnja in popolna spremenitev kruha in vina v Kristusovo telo in kri. To dejanje vere je ultrarealistično. Ob tem ni kaj razpravljati, odveč je vsak poskus analize. Čudež evharistije ni fizičen kot čudež v Kani Galilejski, ampak je v pravem pomenu besede meta-fizičen. Kruh in vino sta onkraj tega sveta združena v spremenjenem svetu kraljestva. Nemogoče je kemično in v skladu z našimi čuti analizirati čudež. Portebno bi bilo naše čute obdolžiti, da niso znali zaslutiti poslednje resničnosti.

Kljub vsemu obstajajo znaki. V bizantinskih liturgijah na primer po obhajilu verniki pojejo ali zbor poje namesto vernikov: "Videli smo pravo luč." Videli smo; dejansko se vsi čuti, vid, sluh, okus, združijo v srcu. Obhajati pod podobo Kristusovega telesa in krvi torej pomeni videti pravo luč. A moramo še dlje. Nekateri veliki duhovni avtorji Vzhoda, pri tem mislim na Gregorja Palamasa, so dejali: "Nakateri svetniki so videli, kako se iz evharističnega keliha razliva luč, kakor ocean luči." Pri tem bi se rad pošalil na svoj račun. Zelo pogosto so se pravoslavni navadili misliti *a contrario* od katoličanov. Pravijo na primer, da "češčenje Svetega rešnjega telesa ni dobro, ker je ta zakrament namenjen temu, da ga zaužijemo ...". Ampak ko svetnik vidi ocean luči, ki sveti iz evharističnega keliha, je to zelo podobno češčenju Svetega rešnjega telesa!

Cerkveni očetje skicirajo kozmologijo telesa veličastva. Svet je bil ustvarjen, da v človeški daritvi postane evharistija. Ampak obstajajo stanja ločitve in smrti, uničevalne oblike časa, ki ločujejo prostore, vrsta logičnih kategorij, ki nasprotujejo ali delajo zmedo. Obstaja človeška neprosojnost, neprosojnost človeškega pogleda in sveta. Česar ljudem ne uspe storiti (kljub nenehnim poskusom – in morda je prav v njih razlog za vso kulturo in umetnost človeštva), je Kristus, poslednji in dovršeni Adam, dopolnil. Sedaj pa nam omogoča, da naprej dopolnjujemo v njem. Da dopolnjujemo v njem, ne da bi nas pri tem uničil ognjeni meč, ki nam je prepovedal vstop v raj. Evharistija predstavlja vrata, skozi katera lahko vstopimo v van Goghova sonca, ne da bi pri tem znoreli ... Kot sem že dejal, je Jezus s svojo smrtjo na križu Očetu daroval za vse ustvarjeno, tja do njegove najbolj peklenske neprosojnosti, s čimer je zagotovil *pasho*, prehod vse resničnosti v *logosu*.

Logos je beseda, ki nosi svet in v vsaki stvari obstaja beseda Besede. Beseda Besede, ki je ne znamo slišati, *logos*, ki izgrajuje stvari, ki jih ne znamo videti, vse to je sedaj darovano v evharistiji. Skrivno, zakramentalno, pod tančico zakramenta, zaradi spoštovanja naše svobode in kot nagovor naše notranje svobode, zato da bi bili pridruženi h kristifikaciji sveta, ki nam jo omogoča ravno evharistija. Preko nje lahko delujemo za vstajensko obdobje, od katerega zdaj poznamo tegobe in obljube, dokler življenje popolnoma ne posrka smrti in dokler se Kristus ne pojavi v slavi skozi občestvo svetnikov. "Kristus v celoti, glava in telo", je dejal sveti Avguštin.

Na skrivnem spremenjeni svet je Gospodovo telo veličastva, stanje, v katerem je vse človeško, vse vesoljno, vse, kar je telo, vse, kar je materija, popolnoma prežeto z energijami, z ognjem Duha. V to nas vpelje evharistija. Preko križa nas že uvaja v ta spremenjeni svet.

Na tem mestu je potrebno malo premisliti o temi časa. Kristus je alfa in omega. Nekateri bolj poudarjajo alfo, tako na primer nekateri tradicionalni menihi, ki sanjajo o možnosti vstopa v rajsko stanje, v katerem jim bodo leopardi prišli lizat noge, ker bodo v njih zavohali vonj Adama pred padcem ...

Drugi spet bolj poudarjajo omega in mislijo denimo, da je ves smisel krščanstva v izvršitvi potrebnih preobratov na zemlji. Dejansko je Kristus središče, je alfa, ker je omega. Je omega, ker je alfa. Je središčna točka, v kateri se povzema zgodovina, kjer se čas združi s večnostjo ... Po eni strani se je treba izogibati gnozi o raju in hegeljanski redukciji zgodovine, kot bi lahko rekli. "Izpolnjeno je", je dejal Jezus na križu. V obhajanju evharistije je vse izpolnjeno. Le ena je evharistija v času in prostoru. Obenem vse še čaka izpolnitve in zato smo poklicani na podlagi bogočloveške resničnosti Cerkve, njene globine, kjer nič ne ločuje nebes in zemlje.

Cerkev je zaradi evharistije (in ne zaradi drugih stvari, ki so včasih lahko tako moteče) in v nasprotju s tem, kar mnogi mislijo, kraj, v katerem se nič ne more postaviti med Boga in človeka. V vseh drugih primerih v takšni ali drugačni obliki poseže smrt. V obhajanju evharistije resnično pride do trenutka paruzije. Vemo, da paruzija hkrati pomeni pričakovanje in navzočnost, v čemer je tudi krščanski smisel pričakovanja, ki ni prazno, temveč je polno. Čakamo Tistega, ki že je! Sve-tost je prav v odstranitvi pepela in nesnage, da se lahko na površje zgodovine, če tako rečemo, dvigne evharistični ogenj.

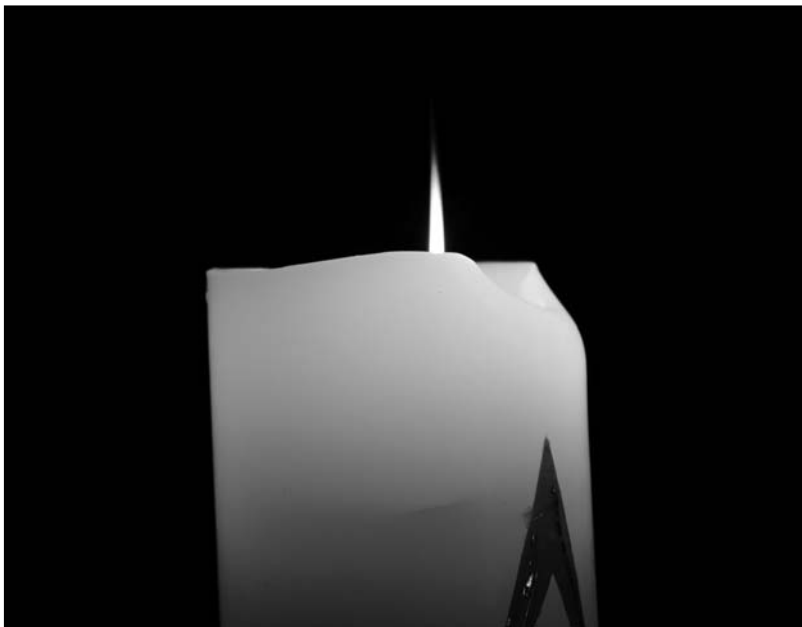
Duh uresniči evharistično paruzijo Gospoda in prosimo za njegovo razkritje, predvsem v očenašu, ko v osrednjem delu evharističnega slavlja rečemo: "Pridi k nam Tvoje kraljestvo." Reči "Pridi k nam Tvoje kraljestvo" pomeni prositi za paruzijo ... takoj. Kristjani bi morali biti glede paruzije nestrpni. S tem postajamo "apostolski mož-

je", se pravi očitvidci vstajenja in Gospodovega ponovnega prihoda. Zato je celotna Cerkev apostolska. Memorial se spominja ne le križa, vstajenja, vnebohoda, temveč tudi ponovnega veličastnega prihoda. Memorial se spominja ne le preteklosti, s katero ni tako, da je ne bo več, in ki jo Duh nenehno aktualizira, ki je Duh ne neha umevati za nas v Bogu. Memorial se spominja tudi "pri-hodnosti", poslednjega. Zato je Henri Marrou, ko so ga vprašali: "Ali mislite, da bo paruzija kmalu?", odgovoril: "Ne, mislim, da ne bo jutri, vem pa, da bo danes!" Mislim, da je treba reči prav to!

Preko poveljčanskega Kristusa, ki sedi na Očetovi desnici, Cerkev prosi tako, da se vključuje v zedinjevalno žrtev križa. Velikonočni križ je za vedno porušil zid, ki je Boga ločeval od njegovega stvarstva. Cerkev in evharistija sta razpoka, skozi katero se brezmejno razliva vstajenje, življenje, Duh.

Vemo, kje je srce Cerkve, ker vemo, kje se slavi evharistija, ne vemo pa, kje so meje Cerkve. Kar vre iz te edinstvene evharistije, ki se obhaja skozi prostor in čas, objema celotno veselje do najbolj oddaljenih meglic, če smemo uporabiti ta absurdni izraz in seveda celotno človeštvo. Lahko bi na popolnoma evharističen način napisali zgodovino človeštva, zgodovino kultur in verstev od Jezusa naprej (ter tudi pred njim). Od zdaj naprej je evharistija torej zakrita, a stvarna paruzija Tistega, ki prihaja.

Ko je v nekaterih nekdanjih liturgijah (danes gre za obred, ki ga ne izvajajo več) diakon zahteval, da se zaprejo vrata - v današnji pravoslavni cerkvi se zaprejo vrata ikonostasa, kar ni več isto, prej je šlo za zaprtje cerkvenih vrat - torej, ko je diakon zaklical, naj se zaprejo vrata, bizantinski liturgiki to pojasnjujejo takole: "Zapirajo se vrata zgodovine, medtem ko se odpirajo vrata kraljestva." Katehumeni in spokorniki odidejo. Ostanejo poučeni, tisti, ki bodo prejeli to živ-

“Zdaj razumemo hvalnico velikonočne sveče, ki jo Bogu v čast použiva svetli plamen. Čeprav smo ga med prižiganjem med vse razdelili, se vendar s tem sam ni zmanjšal” (iz Velikonočne hvalnice).

Plamen velikonočne sveče - preprost, a močan simbol, foto: Janez Oblonšek.

ljenjsko moč, ne zase, temveč za svet. Poklicani so za preroke, kralje, duhovnike vesoljnega življenja in celotnega človeštva.

Tisti torej, ki ostane v cerkvi, stopi pred sodbo, sprejme, da bo sojen. V 2. stoletju na primer so škofa obdajali duhovniki - *presbyterium* – kot skupnost, ki se je razpršila šele kasneje, ko je bilo potrebno pomnožiti župnije brez dodelitve škofa. *Presbyterium* je v prvotni cerkvi predstavljal dvanajsterica apostolov, sedečih okrog Kristusa, da bi sodila dvanajstim Izraelovim rodovom. Vsako evharistično slavlje ohranja ta pomen. Človek sprejme, da je sojen in obsojen, ter se vrže Kristusu pred noge.

“Svete stvari so stvar svetih”, reče duhovnik. In zbor odgovarja: “Zakaj edino ti si Sveti, edino ti Gospod, Jezus Kristus v slavi Boga Očeta. Amen.” “Samo eden je Sveti”, kar pomeni, da je “križ sodba vseh sodb”, kot je dejal Maksim Spoznavalec. Če sprejmemo, da

smo sojeni v popolni ponižnosti, pomeni, da sprejemamo, da smo ljubljene, da smo rešeni. Pomeni vstopiti v občestvo, kjer bomo prejeli ogenj prihodnjega sveta.

Sirski očetje pravijo, da tisti, ki z vero je evharistični kruh, z njim je tudi ogenj Svetega Duha. Pogosto se v pravoslavni cerkvi nad “vrati svetosti” na ikonostasu - tam, kamor gredo k obhajilu - nahaja podoba Kristusa sodnika, na vsaki strani pa Božja Mati in Janez Krstnik, nevesta in ženinov prijatelj: sodnik je postal ženin.

Vse slavlje je naravnano h Kristusovemu veličastnemu prihodu, ko se bo tančica zakramenta (se pravi zgodovina in veselje, kajti to sta kruh in vino) vnela in postala popolna prosojnost. Evharistija ima torej dinamičen značaj, prav kakor judovska pasha, ki bi jo morali obhajati stoje, v gibanju. Ne gre torej za nekaj zaprtega, gre za navzočnost-pričakovanje, upanje v popolnejšo izpolnitev. Evharistija oplaja

zgodovino, zaradi nje zgodovina ni neka čudna zoologija, izgubljena v vsakič novih ciklih nasilja, neka alkimija nič in smrti, temveč ima smisel, smer, saj je njen Konec že navzoč v evharističnem kruhu in vinu. Konec je že navzoč, ampak ne kot zavesa, ki jo dvignemo, temveč kot neizmerna uvertura svetlobe. Že navzoči konec sodi in rešuje obenem. "Daj, da bi bili še intimnejši v občestvu s Teboj, ko prideš v svojem kraljestvu", reče duhovnik ob koncu liturgije.

Cerkveni zbor v Kalcedonu je razglasil edinstvo brez ločitve in brez zmede božjega in človeškega v Kristusovi osebi. Lahko bi dejali, da je evharistični čas kalcedonski čas, ki se na eni strani potaplja v gostoto vesoljnega življenja, z vsem trpljenjem, grozotami in veseljem človeštva, ki pa se po drugi strani vpenja v nebeško liturgijo. V njej se v Kristusu razsvetljeno veselje neha spreminjati s pomočjo resnične zgodovine, ki je zgodovina svetosti. V nebeški liturgiji nenehno doni angelski *Sanctus*. Razodetje po eni strani le opisuje to nebeško liturgijo, ki je vzor in prepis prve krščanske liturgije. Simbolične živali, ki predstavljajo veselje, se zahvaljujejo, štiriindvajset starcev, ki predstavljajo Cerkev, nadaljuje hvalospev angelov ob prestolu. Naše človeške liturgije odsevajo nebeško liturgijo. Celo mrtvi - ki to niso - po vzhodnem izročilu na skrivnosten način sodelujejo pri evharistiji. Edini kraj, kjer ni nobene ločitve in kjer smo posledično lahko v občestvu z umrlimi - ki niso mrtvi, temveč so le na drugi strani stvari - je evharistija.

Na ta način slavlje zajema božje in človeško, angele in ljudi, žive in mrtve, veselje v celoti: zgodovino in kraljestvo. Sveti Duh je torej tisti, ki v evharistiji aktualizira odrešitveni načrt, ki spremeni darove, ki vernike priključi Kristusovemu telesu. Spremenjenje kruha in vina v Kristusovo telo in kri - ali pojav kruha in vina kot Kristusovo telo in kri - se lahko zgodi samo po Svetem Duhu.

Pri tem bi opozoril na dve temeljni posledici: najprej na to, da je vez med Cerkvijo in Gospodom prosta vsakršne čarovnije ali napuha. Gre za molitveno vez spokornosti in ponižnosti. Na drugem mestu pa v tem najdemo ključ sozvočja ali sozvočne napetosti v Cerkvi, ki jo sestavljajo redovi ter službe, kamor sodijo seveda tudi t.i. laiki.

Cerkev prejme svojega Gospoda

Prva temeljna točka je ta, da Cerkev Gospoda nima v posesti na neki magičen način, temveč ga prejema v molitvi. Evharistija se umešča v molitev in je zavita v molitev, popolnoma je prežeta z molitvijo. Molitev je samo bistvo evharističnega kanona, ki je osrednji del slavlja. Ta pogled najdemo v čisto prvem liturgičnem vzkliku, s katerim se končuje Razodetje: *Marana tha*. *Marana tha* hkrati pomeni "Gospod prihaja" in "Pridi, Gospod!" Gre za dva vidika Cerkve: Gospod je tukaj, obenem pa govorimo Pridi, Gospod! Gospod je tu - in to ni odvisno od nas - a obenem ga prosimo, naj pride - kar do neke mere je odvisno od nas!

Sedaj lahko razumemo, da je Cerkev, kot je govoril sveti Avguštin, vlačuga, ki jo Kristus neprestano umiva v svoji krvi, v evharistični krvi, da bi iz nje napravil brezmadežno nesto.

Lahko celo rečemo, da je bilo krščanstvo religija *marana the*. V razodetju Cerkev vidi Gospoda Boga in Jagnje ter tiste, ki ga spremljajo, udeležence zadnje večerje v njihovi vlogi predstavnikov Božjega ljudstva: "Glej, vse delam novo!" Cerkev vse to vidi, a kljub temu kliče: "Pridi, pridi!" Ta klic se vsakič znova obnavlja in daje slavlju ton. Odgovor je: "Da, prihajam, in v naglici." Odgovor, ki ga daje Tisti, ki je že prišel: "Jaz sem Alfa in Omega, začetek in konec."

Naloge

Po drugi strani je evharistija srečanje, na katerem je darov v izobilju - ona sama je dar

- vednar pa vsebuje neki red: "Vse pa naj poteka spodobno in urejeno", pravi sveti Pavel.

V novozaveznem obdobju so darovi in naloge vključeni v evharistični pogled. Še danes se praviloma vsako mašniško posvečenje opravi v okviru evharističnega slavlja. Vsako posvečenje je v svojem bistvu povezano s Kristusovim telesom, vsako posvečenje odseva Kristusovo službo, izraža Očetovo milost, dar svetega Duha in edinstveno Kristusovo telo. Vse to je torej treba misliti v obliki darov in milosti, ki osebo postavijo v določen odnos, v službo, do drugih oseb, znotraj in za edinost evharističnega Kristusovega telesa. Duh podeljuje službe, ki pa vse izhajajo iz Kristusa. Nova zaveza ponavlja, da je Kristus služabnik, da je "duhovnik", "apostol", "diakon", "služabnik", "škof", "učitelj", "prvak v vseh stvareh".

Vsaka naloga, vsaka služba odseva torej Kristusovo službo, ki ji Duh daje raznolikost. Duh, ki je vez Telesa, zagotavlja raznovrstnost služb zato, da nihče ne bi bil sam zase, kot individualna last, kot individualno samoljubje, temveč da bi bil vsak vedno v odnosu z drugimi, ki tvorijo telo Edinega. Zato Pavel, ko govori o hierarhiji darov, nad vse postavlja dar ljubezni. Gre za himno ljubezni v Prvem pismu Korinčanom 13. Ta himna nima le individualne vrednosti; ima cerkveno in ekleziološko vrednost, kajti v njej Pavel določi pomen službe. Služba je en vidik ljubezenske vezi. Zaradi službe osebni obstoj posameznika postane odvisen od drugih v okviru konteksta odnosov. To nam lahko pomaga razumeti njegov neizbrisni značaj. Ko ljubezen dodeli dar, je ta neizbrisen, ne v samem sebi, temveč v odnosu do skupnosti.

Pri obredu so vsi ljudje liturgi ali so-liturgi. Laiki so so-liturgi na svojem položaju in v obliki priprošnje. Vsi molijo, da bi Sveti Duh prišel pridružiti kruh in vino Kristusovemu telesu in da bi bili oni sami s tem pridruženi temu telesu. Duhovnik zbere to molitev, jo

izgovori v imenu vse zbrane skupnosti, skupnost pa to zapečati s svojim "Amen".

Izvirno škof, danes pa duhovnik, izpričuje Božjo zvestobo Kristusu, katerega podoba predstavlja. Delitev je torej naslednja: škof (duhovnik) je liturg na ravni izpovedovanja, in sicer izpričuje, da, ko molimo za spremenjenje, ne čakamo Godota, temveč da je Bog resnično zvest. Obenem so vsi liturgi na ravni molitve, na ravni priprošnje. Prvi in drugi se morajo uskladiti. Poleg tega pa škof in duhovnik lahko delujeta le v ponižnosti, spokornosti in molitvi. V starih liturgijah obstajajo namreč osebne epikleze, ki jih duhovnik ali škof izrekata zase zato, da na noben način ne bi mogla žaliti Božje zvestobe. Tudi to je pomembno.

Odnos duhovnika in škofa do Kristusa je torej, lahko bi rekli, "ikonski" odnos. Duhovnik je, če uporabim grški izraz, *typos*, Kristusova "podoba", podoba in priča njegove navzočnosti. Sveti Janez Krizostom je rekel "podoba resničnega Duhovnika", *alter Christus*.

III. Za sklep: nekaj posledic

Na področju nauka o Cerkvi

Danes ponovno odkrivamo neko stvar, ki je zaznamovala sodobni pravoslavni nauk o Cerkvi in ki jo je v katoliški nauk o Cerkvi uvedla Konstitucija o Cerkvi drugega vatičanskega koncila. Odkrivamo tako imenovani evharistični nauk o Cerkvi. To dobro vidimo v Novi zavezi, kjer je samo en evharistični zbor na istem kraju, v istem mestu. Seveda bi morali glede na razmerja današnjih "megapolisov" stvari drugače premisliti, saj to ne bi več delovalo. Vendar pa ostaja ideja, da Cerkev, ki se na nekem kraju zbere v evharistiji, v tem trenutku ni neka provinca Cerkve, njen majhen del z uradnikom, ki bi ga poslali v njeno sredo kot nekega prefekta, da bo temu delčku vladal. Ne. Je Božja Cerkev, ena, sveta, katoliška in apostolska, ki se v polnosti izraža v evharističnem zbo-

ru. Evharistični zbor je torej izpoved in odraz Cerkve v njeni katoliškosti. Cerkev ponazarja združitev množice z Enim in Edinim. Ljudje v cerkev vstopajo kaotično, v njej pa so pridruženi Kristusovemu telesu. To je čudež evharistije, v tem se odpre izhod iz vsake slepe ulice, vseh socioloških aporij. Ali je Cerkev demokracija, monarhija, aristokracija? Nič od tega ni, je Kristusovo telo in se kot taka uresničuje v evharistiji.

Izvirnost prvih krščanskih skupnosti je bila v tem, da v njih ni bilo diskriminacije, ne spolne ne starostne, ne poklicne ne statusne, ne rasne. Spominjam se, da me je po simpoziju o velikonočni večerji neka zelo izobražena oseba, če se ne motim, je šlo za zgodovinarja, strokovnjaka za antični Rim, vprašala: "V čem so se prve krščanske skupnosti razlikovale od toliko drugih podobnih združenj, ki so tedaj obstajala v rimskem svetu?" Odgovor je lahko le ta: vsa ta združenja so bila specializirana. Zbirale so se osebe določenega poklica, družbenega statusa ipd. Znotraj krščanskih skupnosti pa so se nasprotno zbirali mladi in stari, moški in ženske, gospodarji in sužnji, staroselci in tujci. Nekateri pravijo, da krščanstvo ni odpravilo suženjstva. Pač! V teh skupnostih ga je v praksi odpravilo. Potem je bilo potrebno še veliko časa, da so to uvedli v celotni družbi. Vendar pa so bili pogoji dani prav tam.

Evharistija presega vsako ločitev in razdelitev, pa naj bo ta družbena, družinska, naravna. Vse posamezne skupnosti se istovetijo v edinosti evharistije. Skupnosti lahko seštevamo, evharistija ostaja ista. Je torej Cerkev, in to Cerkev v svoji vesoljnosti skozi čas in prostor, pri čemer gre še za eno analogijo z občestvom Trojice. Evharistija seveda zagovarja škofovstvo, kajti za evharistijo je potreben nekdo, ki bo evharistijo vodil namesto Kristusa. Škof je predvsem tisti, ki zbrano množico spremeni v Kristusovo telo z izpovedovanjem Gospodovega evharističnega pri-

hoda. Škofovska služba se odraža prav v vodenju evharistije, kajti v slavlje sodi oznanjanje Božje besede in njen odmev. Škof ali duhovnik, ki ga predstavlja, oznanja in razlaga Božjo besedo ter obhaja njeno poslednjo izpolnitev v evharistiji, kajti – kot je dejal Irenej Lyonski: "Naš nauk je v skladu z evharistijo in evharistija ga potrjuje."

Popolni odraz Cerkve v posameznih evharističnih skupnostih od slednjih zahteva, da so v občestvu z vsemi ostalimi. Pri tem sta pomembni kolegialnost ter sinodalnost škofovstva ter stalna spravnost Cerkve. V tem vidimo ekleziologijo občestva, ki nam daje drugačen pogled na temo moči v Cerkvi, moči, do katere je Jezus tako strog: "Njihovi oblastniki se imenujejo 'dobrotniki' ... Med vami pa naj ne bo tako ... ampak prvi naj bo zadnji ..." Vprašanje moči je razloženo kot dolžnost služenja in povezav med evharističnimi skupnostmi. Občestvo teh posameznih skupnosti se bo gradilo s celo vrsto povezav: v stari Cerkvi se je povezal metropolit z metropolo, širša kulturna pokrajina s patriarhom, in do neke mere je prišlo do enotnega, vesoljnega središča, ki ga "škof vodi z ljubeznijo", kot je dejal Ignacij Antiohijski že v začetku 2. stoletja o rimski Cerkvi. Kakor v Trojici Oče zagotavlja enotnost, ne da bi razdril popolno enakost vseh treh oseb, tako ima v občestvu Cerkev, ki so v svoji evharistični stvarnosti popolnoma enake, prvenstvo lahko le služenje, ikona, delujoča so-odgovornost, občestveno služenje vseh Cerkva, ikona njihove edinosti, organ njihove edinosti, organ njihove misijonarske vesoljnosti.

Na področju duhovnosti

Evharistična ekleziologija, evharistična duhovnost. Asketsko, duhovno življenje ni nič drugega kot vse večje zavedanje polnosti, ki jo vsi prejemajo in ki jo je vsak zmožen zaslutiti v evharističnem slavlju. Zato je tudi zelo pomembno, da je evharistično slavlje lépo! Pri

tem pa ne gre za kakršnokoli lepoto, ne za lepoto posesti, temveč za lepoto občestva. "Lepoto, ki ustvarja vsako občestvo", kot je dejal Dionizij Aeropagit. Z izkušnjo lepote bodo vsi zaslutili navzočnost kraljestva, vsi bodo dobili predokus kraljestva. Nato je treba postati še evharistični človek.

Molitev, še posebno pa Jezusova molitev, molitev srca, je kot ponotranjena evharistija. "Srce vase vpije Gospoda in Godpod vase vpije srce." Mučeništvo je prva in temeljna krščanska ekstaza: *in Spiritu et in ecstasi*", pravi besedilo o Feliciti in Perpetui, ki sta bili v ekstazi Duha in nista čutili trpljenja, ko so ju trgale zveri, a ju niso ubile (treba ju je bilo pokončati z mečem). Mučenca "zmeljejo zobje zveri" in mora se spremeniti v živo evharistijo. Najstarejša besedila zelo jasno govorijo o tem, predvsem besedila o svetem Polikarpu, ki so ga zažgali in je postal "kot dobro zapečen kruh". Ignacij Antiohijski je v svojem pismu Rimljanom napisal: "Pustite, da me zmeljejo zobje zveri, da postanem kot moka", moka, ki bo po mučeništvu postala evharistični kruh.

Ta duhovnost se bo pokazala v medčloveških odnosih, v odnosu človeka do veselja, v neskončnosti evharističnih zmožnosti. "V vsem se zahvaljujte", pravi sveti Pavel v pismu Tesaloničanom, in to je morda najboljša definicija krščanskega življenja.

Kristus je povabil k obedu svojega telesa v trenutku, ko naj bi se po judovskem izročilu tisti, ki vodi pashalno večerjo, zahvalil Gospodu, "Kralju veselja, ki je pustil poginati kruh iz zemlje". Podobno je povabil, naj pijejo od njegove krvi, v trenutku, ko bi vodja blagoslovil kelih in se zahvalil Gospodu, ki je "ustvaril sad trte". Cerkev je torej v elementih evharistije že zelo zgodaj videla celotno veselje. To pa nas spet pripelje do kozmične kristologije pisem Efežanom in Kološanom. Kristus ni le edinorojeni izmed brati, kot je pisano v Pismu Rimljanom, temveč je edinorojenec vsega stvarstva, kot pravi v Pismu Kološanom. Vse stvarstvo se hoče vrniti k stvarniku in to se izraža v mnogih tradicionalnih evharističnih molitvah. Če je Kristus s svojo žrtvijo obnovil resnično vez med svetom in Stvarnikom, potem moramo

Skozi bogoslužno leto nam na svoj način govorijo tudi barve, ki simbolizirajo posamezno liturgično dobo.
Detajl - mašni plašči, foto: Janez Oblonšek.

na položaj Cerkve v svetu gledati v luči duhovniškega vidika evharistije.

Cerkev bo v svetu delovala kot skupnostni duhovnik življenja, kot duhovnik sveta. Cerkev, kristjani, morajo svet vzeti v svoje roke in ga podariti Bogu. Zato lahko govorimo o vesoljnem duhovništvu vernih. S tega vidika evharistije svet zadobi zakramentalen pomen in neha biti področje, ki je ločeno od Cerkve. Sakralno ni več ločeno od profanega. Je to, kar še ni bilo blagoslovljeno v evharistiji, in to, kar je v njej že bilo blagoslovljeno. Vse mora biti "evharistija" in kristjan je poklican k temu. V evharistiji prejemamo znova zedinjeno človeško naravo, ki se ujema s trinitarično skrivnostjo enosti v množtvu. Nato smo poklicani, da oblikujemo, živimo, služimo temu, kar bi jaz imenoval socialna dogma ontološkega občestva vseh ljudi in edinstvenega, nezmanjšljivega in absolutnega značaja vsake osebe. Religiozni mislec prejšnjega stoletja je dejal: "Naš socialni program je Trojica". Treba je slaviti evharistijo, treba je slaviti veliko noč, in ne le v svetišču, temveč povsod. Podobno je dejal tudi Janes Krizostom:

Duhovnik je drugi Kristus, ampak ko stopiš na ulico, je drugi Kristus revež.

Krizostom uporabi popolnoma enak izraz: kar si obhajal v Cerkvi, boš obhajal s služenjem revežu. Zakrament reveža, zakrament brata, je nadaljevanje, nujna socialna plat oltarnega zakramenta. Kretnja delitve, ki jo uvaja evharistično slavlje, se ne more ustaviti, ne more imeti meja in danes jo moramo živeti na planetarni ravni.

Morda bi morali iznajti evharistično ekonomijo? ... Ne vem, ali so ekonomisti o tem

kaj razmišljali. V vsakem primeru dobro čutimo, da je evharistija nepojenljiv kvas občestvene civilizacije. Občestvo - *Koinonia* - je sinonim podarjenega Duha, navzočega v Kristusovem telesu.

Danes se govori o "civilizaciji ljubezni" ali o "občestveni civilizaciji", kar pomeni evharistična civilizacija. Še enkrat ponavljam, obstajata dva vidika Cerkve: kristološki, ki ga ne bodo premagala vrata podzemlja - Kristus je premagal smrt, premagal pekel in moč vstajenja nam je ponujena v evharistiji. Bog se daje, se izroča in se popolnoma razgali v evharistiji.

Je pa tudi pnevmatološki vidik, kjer je to na neki način predano v naše roke. Kvas življenja nam je položen v roke, da bi z našo pomočjo rasel, da bi prišlo kraljestvo in da bi se znaki kraljestva že pokazali v udejanjanju ustvarjalne ljubezni.

Če evharistična skupnost pomeni ljubezen, se moramo spomniti, da so cerkveno skupnost v prvem stoletju imenovali *agapè* v grškem jeziku, *caritas* v latinskem - se pravi ljubezen. Moramo se spomniti, da nam ljubezen sodi in da jo moramo, kot je dejal Rimbaud, vsakič na novo iznajti. Ljubezen nam ne pripada. Poskusimo ji pripadati skupaj.

Prevedla: Jasmina Arambašič

-
1. Za podrobnejši pomen in izvor latinskega *sacrificare* ter primerjave s *sancire* glej razpravo Émila Benvenista, *Sveto*, Hyperion, Ljubljana, 2006, str. 20-28; slov. prev. Matej Leskovar (op. prev.).